

Анна Саковіч

Беласток

Праблема наратара ў аповесці “Белая Дама” Аляксея Карпюка

Аповесць “Белая Дама”, напісаная ў 1987–1988 гадах у Гродне, стала своеасаблівым падагульненнем жыццёва-творчага шляху Аляксея Карпюка (1920–1992). У гэтым творы, як ні ў адным з ранейшых, пісьменнік звяртаецца да найбольш адлеглай мінуўшчыны. Невыпадкова вядомы даследчык Міхась Тычына падкрэсліў, што: *У аповесці “Белая дама” (1991), апошнім буйным творы, які быў надрукаваны аўтарам пры жыцці, пошукі прычыны (“каранёў”) усіх нашых бед вядуць пісьменніка ў даўніну, у глыбіню нацыянальнай гісторыі*¹. Факты гісторыі падаюцца тут у захапляльнай і ўражваючай форме, месцамі набліжанай да дэтэктыва. Цікавасць пісьменніка да займальнага сюжэта праявілася яшчэ ў маладыя гады. Аляксандр Фядута ва ўступным слове да выбраных твораў А. Карпюка піша: *Невыпадкова ўлюбёнай кнігай, паводле ўспамінаў брата (Уладзіміра – А. С.), яшчэ са школьных гадоў для Карпюка стаў раман Джэка Лондана “Марцін Ідэн”. Герой Лондана, дужы, валявы, быў для яго ўзорам, з якога варта было “ляпіць” уласнае жыццё*². Сёння, калі кніга жыцця пісьменніка закрылася назаўсёды, можам сказаць, што так і сталася: ваарскія якасці характару, непахісная вера ў чалавечнасць прымушалі

¹ М. Тычына, *Адсея праўдалюбца. Жыццё і творчасць Аляксея Карпюка*, “Роднае слова” 1995, № 4, с. 24.

² А. Фядута, *У змаганні за праўду*, (у:) А. Карпюк, *Выбраныя творы*, Мінск 2007, с. 7.

яго цэлае жыццё змагацца за справядлівасць. Сапраўды, А. Карпюк – мастак з абостраным пачуццём справядлівасці і ўласнай годнасці.

У аповесці “Белая Дама” пісьменнік, засяродзіўшыся на лёсе магнаткі Кацярыны Валковіч, пераносіць чытача ў XVII стагоддзе. Галоўная гераіня твора паходзіць з багатага і слаўнага шляхецкага роду рускіх літвінаў з Путрышак, *якія гавораць па-тутэйшаму, літары выводзяць па-польску, а калі і па-руску, то пішуць лацінкай*³. Яе жыццё было перапоўнена незвычайнымі іспытамі і прыгодамі.

Распрацоўка гістарычнага сюжэта ў аповесці “Белая Дама” ўражвае сваёй разнастайнасцю і багаццем кампазіцыйных прыёмаў пабудовы мастацкага твора. Асабліваю цікавасць побач з катэгорыяй часу, прасторы, фабулы, дыялогу ўяўляе ў гэтым творы А. Карпюка праблема нарацыі, якая абумоўлівае пабудову мастацкага твора.

Невыпадкова пытаннем нарацыі і адносін апавядальніка да прадстаўленага свету займалася шмат выдатных літаратуразнаўцаў⁴. Нямецкі літаратуразнаўца Вольфганг Кайсэр у сваім артыкуле параўноўвае апавядальніка з маці, якая расказвае сваім сынам казкі і мусіць перайсці з рацыянальнага становішча дарослых у паэтычны свет разам з яго цудоўнай рэчаіснасцю. Гэта перамена з’яўляецца своеасаблівай іграй, якой спадарожнічае нетрывучасць⁵.

³ А. Карпюк, *Белая Дама*, Мінск 1992, с. 263. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

⁴ W. Kayser, *Narrator w powieści*, przełożył A. Lam, „Twórczość” Rok XV, maj 1959, nr 5, s. 101–113; M. Jasińska, *Narrator w powieści*, „Zagadnienia Rodzajów Literackich” 1962; M. Bachtin, *Problemy poetyki Dostojewskiego*, przełożyła N. Modzelewska, Warszawa 1970; W. S. Booth, *Rodzaje narracji*, „Pamiętnik Literacki” 1971, z. 1; S. Elie, *Światopogląd powieści*, Wrocław 1973; F. Stanzel, *Typowe formy powieści*, przełożył R. Handke, [w:] *Teoria form narracyjnych w niemieckim kręgu językowym*, Kraków 1980; T. Todorov, *Kategorie opowiadania literackiego*, „Pamiętnik Literacki” 1984, z. 4; J. Miller, *Narracja i historia*, „Pamiętnik Literacki” 1984; H. Markiewicz, *Autor i narrator*, [w:] *Wymiary dzieła literackiego*, Wrocław 1984; M. Głowiński, *Narracje literackie i nieliterackie*, Kraków 1997; J. Sławiński, *O kategorii podmiotu mówiącego*, [w:] *Dzieło – język – tradycja*, Kraków 1998; J. Trzebiński, *Narracja jako sposób rozumienia świata*, [w:] J. Trzebiński, *Narracja jako sposób rozumienia świata*, red. W. Grajewski, Z. Mitosek, B. Owczarek, Kraków 2001; K. Rosner, *Narracja, tożsamość i czas*, Kraków 2003; M. Głowiński, *Narratologia*, Gdańsk 2004; *Narracja i tożsamość*, red. W. Bolecki, R. Nycz, Warszawa 2004; F. Ankersmit, *Narracja, reprezentacja, doświadczenie. Studia z teorii historiografii*, Kraków 2005; *Narracje – (Auto) biografia – Etyka*, red. L. Koczanowicz, R. Nahirny, R. Włodarczyk, Wrocław 2005; *Narracja, krytyka, zmiana*, red. E. Kurantowicz, M. Nowak-Dziemianowicz, Wrocław 2007; M. Reut, *Narracja i tożsamość*, Wrocław 2010.

⁵ W. Kayser, *Narrator w powieści*, przełożył A. Lam, „Twórczość” Rok XV, maj 1959, nr 5, s. 101–113.

А. Карпюк у самых важкіх і буйных сваіх творах, такіх як: “Вершалінскі рай” (1974), “Данута” (1978), “Пушчанская Адысея” (1978), надзяляе наратараў шматлікімі рысамі са сваёй біяграфіі. Вядома, з перспектывы часу і жыццёвага вопыту, непазбежна адбываецца пэўная селекцыя аўтабіяграфічнага матэрыялу. Нейкія здарэнні, сітуацыі, паводзіны людзей найчасцей бачацца больш станоўчымі і таму нават паэтызуюцца пісьменнікам.

У аповесцях “Данута” і “Пушчанская Адысея” А. Карпюк перадае функцыю апаведальніка галоўным героям Янку Барташэвічу і Алёшу Кучынскаму, выразна надзеленым аўтабіяграфічнымі рысамі аўтара. Апаведальнікі адкрыта выяўляюць сваю прысутнасць і эмацыянальную заангажаванасць у прадстаўленым свеце. Жыццё наратараў, якія ўваходзяць у творы як рэальныя дзеючыя персанажы, з’яўляецца кандэнсатам амаль усіх самых важных момантаў з дзяцінства і маладосці А. Карпюка. У вусны наратараў аўтар укладае згустак сваіх поглядаў, перажыванняў, накопленых за шмат гадоў. Нарацыя вядзецца праз іх у першай асобе:

Вось і я таксама не разумеў навакольных людзей, як не разумелі і яны мяне. І ў мяне поўна наіўнасці, вясковай цемры, няведання жыцця і няма чагосьці такога, што маюць культурныя людзі⁶.

Вяртаюся ў зямлянку нібы апляваны, падмочаны. Хлопцы спатыкаюць мяне гэтак, быта зусім нічога не здарылася, а я і не сядзеў у лазні. Аднак мне ўжо здаецца, што ў душы падазраюць мяне і яны. Лаўлю вясёлыя і бесклапотныя галасы навокал ды зайздросччу⁷.

Крыху інакш выглядае сітуацыя нарацыі ў аповесці “Вершалінскі рай”. У цэнтры твора наратар на пачатку прыхаваны і аб’яўляецца толькі на трыццаць дзевятай старонцы: *Успрыманне грыбоўшчынскага дзіва для мяне ішло праз падзеі ў сям’і*⁸. Аўтар аповесці надзяляе наратара рысамі як наглядальніка здарэнняў, так і зацікаўленага гісторыяй гэтай секты даследчыка, які збірае матэрыялы ўжо праз шмат гадоў пасля падзей. Зразумела, што незвычайныя, бурныя падзеі, што мелі месца непадалёку ад роднай вёскі А. Карпюка, не маглі застацца па-за ўвагай пісьменніка. Таму праз вусны заангажаванага наратара

⁶ А. Карпюк, *Данута*, (у:) А. Карпюк, *Выбраныя творы ў двух тамах*, Мінск 1991, т. 1, с. 31.

⁷ А. Карпюк, *Пушчанская Адысея*, Мінск 2009, с. 129.

⁸ А. Карпюк, *Вершалінскі рай*, Мінск 1974, с. 39.

ён дае шмат уласных ацэнак адносна ўсёй сітуацыі: *Затузанья бабкі, бытта за саломінку, шапіліся цяпер за вестку з Грыбоўшчыны. Яны ўраз паверылі ва ўсё тое, што выдумалі самі, а іхнія збядованыя і ўстрыжованыя душы пацягнула да Аляша з яго незвычайнай царквой*⁹.

Аповед аб прароку Аляшу Клімовічу з Грыбоўшчыны вядзецца ў творы найчасцей у трэцяй асобе. Аднак, калі сюжэт выводзіцца да фактаў, якія датычыліся непасрэдна блізкіх А. Карпюка (цётка Хімка, бацькава сястра, была адной з жанок-міраносіц у прарока) або яго асабістых кантактаў з прарокам, падчас паломніцтва Аляша праз Страшава, тады пісьменнік пераходзіць да першаасабовага выказвання.

У аповесці “Белая Дама” праблема наратара вырашаецца зусім інакш, чым у ранейшых буйных творах А. Карпюка. Тут апавядальная структура прадстаўлена двума апавядальнікамі. Першаму наратару належыць паказ сучаснасці (*Мне казалі, што ў былым уніяцкім кляштары з’яўляецца прывід. Але я, вядома, адно пасмяяўся. Бо меў на гэта падставы. Хопіць, рознай дурноце верыў у дзяцінстве*¹⁰.) і пераказ часткі знойдзенага дзённіка. Аповед-споведзь пра жыццё тытульнай Белай Дамы ў XVII-ым стагоддзі вядзецца ад імя галоўнай гераіні – Кацярыны Валковіч.

Ствараецца ўражанне, што першы апавядальнік у аповесці “Белая Дама” А. Карпюка атаясамліваецца з самім пісьменнікам. Наратар прадстаўляецца як аўтар твора, які расказвае аб працэсе расшыфроўкі загадкі легенды Белай Дамы. Ён эмацыянальна ўцягнуты ў паказ падзей, шмат часу прысвячае разгадцы, кім жа з’яўляецца легендарная Белая Дама, а далей – рэдагаванню яе дзённіка.

Штуршком для звароту Кацярыны Валковіч да дзённіка з’яўляецца яе ўнутраная патрэба перадаць свой вопыт сыну: *Не веру, каб надарэмнымі былі мае мітрэнгі (277). Магчымасці, сыне, чалавечыя бязмежныя і бяздонныя, як неба. Я малілася, каб Ты вырас кімсьці (278).*

Аб пэўным атаясамліванні наратара з аўтарам сведчыць і тое, што агульнавядомыя факты з жыцця А. Карпюка ўкладаюцца ў біяграфію апавядальніка. Маюцца тут на ўвазе, напрыклад, згадкі момантаў з дзяцінства пісьменніка (*П’яны мужык з суседняй з маім Страшавам – вёсачкі Бялявічы, адкуль мая маці, пачаў ад такога цяпельца (фосфарныя агенчыкі – А.С.) нават прыкурваць (208).*), з перыяду працы

⁹ Тамсама, с. 42.

¹⁰ А. Карпюк, *Белая Дама*, Мінск 1992, с. 200. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

дырэктарам Музея гісторыі і атэізму (*У разгары застою мяне раптам зрабілі дырэктарам музея гісторыі рэлігіі і атэізму, хоць аднаведных дадзеных для такой пасады я, напэўна, не меў. Нават Бібліі толкам не чытай. Выгадаваны ў сям’і бязбожнікаў, да ўсяго, што звязана з культам, адносіўся паблажліва, (...) [210]*), працы ў Гродзенскім літаб’яднанні (*Гадоў з пятнаццаць пасля вайны я кіраваў мясцовым літаб’яднаннем [213]*).

Апавядальнік-аўтар аповесці “Белая Дама” асабліва сумуе па незваротных, шчаслівых гадах маленства. У гэты час ён пачуў ад дарослых шмат розных быліц, легендаў: *А ўсе яны надта важныя для росту чалавека. (...)*

Значыць, яны для нас вельмі патрэбныя, іначай прырода не закладвала б чалавеку ў генетычны код здольнасцей для ўсіх гэтых перажыванняў! (...) Як сабе вы хочаце, а я здымаю шапку перад перламі нашай народнай творчаці. Наднёманскія легенды для мяне святыя, сэрцу мілыя і жыць без іх – як без кіслароду (453).

Дзякуючы ўзгадванню наратарам у аповесці момантаў з дзяцінства, ваенных перажыванняў, з аднаго боку, абвяргаюцца легенды аб “нячыстай сіле” і “фосфарных агенчыках”, паказваюцца ваенныя ахвяры, а з другога, падкрэсліваецца значнасць пары маленства для другога апавядальніка. Галоўная гераіня аповесці – Кацярына Валковіч, ва ўспамінах неаднойчы пераносіцца думкамі ў свет дзяцінства, багата ўразмаічаны народнымі легендамі.

Некаторыя літаратуразнаўцы схіляюцца да меркавання, што нельга атаясамліваць апавядальніка з аўтарам твора¹¹, што наратар – гэта асоба, выдуманая пісьменнікам¹². Аднак у шэрагу твораў (напрыклад, у “Транс-Атлантыку” Гамбровіча¹³) відавочна, што апавядальнік адначасова з’яўляецца наратарам, аўтарам і героем. Польская даледчыца Марыя Ясіньская лічыць, што:

Autor może jednak z całą świadomością artystyczną wyposażyć narratora w jakieś rysy upodabiające go do siebie, aby osiągnąć przez to pewien zamierzony cel. Tak np. Godebski w „Grenadierze filozofie” i Niemcewicz w „Dwóch panach Sieciechach” nie szczędzą swoim narratorom rysów autobiograficznych,

¹¹ M.in. J. Sławiński, *Semantyka wypowiedzi narracyjnej*, [w:] J. Sławiński, *Dzieło, język, tradycja*, Warszawa 1998; W. Kayser, *Narrator w powieści*, przełożył A. Lam, „Twórczość” Rok XV, maj 1959, nr 5, s. 107.

¹² W. Kayser, *Narrator w powieści*, przełożył A. Lam, „Twórczość” Rok XV, maj 1959, nr 5, s. 107.

¹³ H. Markiewicz, *Autor i narrator*, [w:] *Wymiary dzieła literackiego*, Wrocław 1984, s. 83.

aby własną swą osobistą powagą zwiększyć jeszcze autorytet przedstawianych w powieściach poglądów. A Sienkiewicz, już jako znany pisarz, czy nie kokietuje czytelnika upodobaniem do siebie samego bohatera-narratora noweli „Hania”¹⁴.

Такая ж сітуацыя прыпадабнення пісьменніка да героя-апаведальніка мае месца ў “Белай Даме”. А. Карпюк уводзіць у сваю гістарычную аповесць наратара-аўтара як канкрэтнае “я” персанажа, як яшчэ аднаго героя, які жыве ў акрэсленым асяроддзі, і да таго ж са сваім голасам. Такого тыпу становішча наратара, паводле класіфікацыі нямецкага даследчыка Франца Станзэля, акрэсліваецца як аўктаральная нарацыя. Для гэтай пазіцыі наратара характэрна тое, што ён выступае як самастойны персанаж, які на роўных правах з іншымі героямі быў створаны аўтарам¹⁵.

Аповед усяведнага знешняга наратара-аўтара ў аповесці “Белая Дама” на працягу першых шасцідзесяці старонак і апошніх трох вядзецца ў першай асобе. Такі характар перадачы падзей (“я”-наратар) прызнаецца суб’ектыўным і прымяняецца пры псіхалагічным аналізе, споведзі, прызнанні і філасофскіх развагах. Станіслаў Эіла сцвярджае, што функцыя персанальнага пасрэдніка выклікае калі не сімпатыю, то прынамсі талеранцыю да галоўнага героя і можа служыць скрытай прапагандзе думак, блізкіх аўтару¹⁶. Такі наратар-пасрэднік (у тэрміналогіі F. Stanzla *personales medium*) *przyjmuje większość funkcji narratora, gdyż oprócz samego opowiadania spełnia wszystkie zadania przynależne pewnej świadomości, przez której pryzmat czytelnik poznaje świat przedstawiony. Zatem, przynajmniej w założeniach, stanowi samodzielną pozycję semantyczną i światopoglądową*¹⁷.

І вось у творы А. Карпюка першаасабовы наратар-аўтар расказвае ў своеасаблівай прэамбуле да ўспамінаў Кацярыны Валковіч аб тым, што стала штуршком для ўзнікнення аповесці “Белая Дама”. Дырэктар музея выпадкова даведаўся ад свайго сябра, што студэнткам, паселеным уладамі аднаго з факультэтаў Гродзенскага ўніверсітэта

¹⁴ M. Jasińska, *Narrator w powieści (Zarys problematyki badań)*, [w:] *Problemy teorii literatury*, wybór H. Markiewicz, Wrocław 1967, s. 275.

¹⁵ F. Stanzel, *Typowe formy powieści*, [w:] *Antropologia twórczości słownej. Zagadnienia i wybór tekstów*, Warszawa 2012, s. 526.

¹⁶ S. Elie, *Perspektywa narracyjna a zagadnienie autorstwa*, [w:] S. Elie, *Światopogląd powieści*, Wrocław 1973, s. 19.

¹⁷ S. Elie, *Strategia narracji z perspektywy postaci powieściowych*, [w:] S. Elie, *Światopogląd powieści*, Wrocław 1973, s. 98.

ў келлях былога базыльянскага манастыра ў Гародні, ноччу з’яўляецца жаночая здань. Ён захапіўся гэтай гісторыяй і пачаў шукаць людзей, якія мелі нейкую інфармацыю на гэтую тэму. Такім чынам, сітуацыя змусіла дырэктара ўвайсці ў роль дэтэктыва, накіраванага Пінкэртона.

Разгадка таямніцы Белай Дамы прыходзіць нібы цалкам нечакана. Рэстаўратары знаходзяць у сцяне базыльянскага манастыра, складзенай з цэглы сямнаццатага стагоддзя, *тамы ды шыткі з цвёрдай паперы ў мешкавіне* (253). Дзённікі трапляюць у рукі дырэктара-апавядальніка, які, зразумела, не адразу перадае іх спецыялістам, спярша робіць сабе фотакопіі. Знаёмства з дзённікамі ўражвае яго і аказваецца настолькі паглынальным, што ён (...) *на пару тыдняў адключыўся ад іншых клопатаў і адбіткі пачаў штудзіраваць, адчуваючы ўздрым ды цікаўнасць шкаляра, які ўпершыню схапіў “Рабінзона Круза” ды зашыўся з ім у кусты* (255). Менавіта апалелыя шыткі-дзённікі паслужаць зыходным штуршком для перанясення падзей у сямнаццатае стагоддзе ў Гародню, а таксама ў такія далёкія дзяржавы як Грэцыя, Палесціна, Турцыя, Італія.

У гэтым месцы аповесці, у другім падраздзеле другой часткі “Хто такая аўтарка і яе келля” бярэ голас другі апавядальнік – магнатка Кацярына Валковіч. Аднак першы апавядальнік-аўтар часта ўмешваецца ў аповед другога наратора, а тлумачыць гэта прысутнасцю ў запісах гераіні шматлікіх недакладнасцей: *Часамі аўтарка забывалася, падзею перадавала другі і трэці раз, дадаючы новыя дэталі, альбо апісвала яе інакш. А то звярталася да сяброўкі Ганны, якая, як выразна было відаць з папярэдняга апісання, даўно не жыла і аддавала Богу душу ў Кацярыны Валковіч на руках – забыць такое чалавек не можа* (256).

Сапраўды, паўторы ў дзённіку сведчаць нібы аб неўраўнаважанасці, імпульсіўнасці Кацярыны. Здзіўляе нібы зварот гераіні да памерлай Ганны. Аднак такі прыныцп пабудовы яе свету невыпадковы і стварае вобраз эмацыянальнай, а таксама самотнай асобы. Кацярына магла найперш падзяліцца сваімі пачуццямі толькі з сяброўкай Ганнай, як напрыклад, падчас побыту ў Рыме: *Прызнаюся Табе, Анечка, як на святой споведзі* (404). *У Рыме, Анюта, не магла нацешыцца касцельнымі малавідламі* (405). Яна ўсведамляе, што звяртаецца да Ганны ўжо ў вечнасць: *У Рыме, я на кожным кроку шкадавала, што побач няма Цябе, сяброўка дарагая (...)* (406).

Наратар-аўтар робіць закіды аўтарцы дзённіка, што: (...) *У многіх месцах увозуле нельга было ўцяміць, чаго тая самая Кацярына Валковіч хоча* (256). Таму ён, праштудзіраваўшы шыткі, вырашыў

частку дзённіка магнаткі з сямнаццаціга стагоддзя пакінуць у форме яе асабістых успамінаў, а частку адрэдагаваць і апрацаваць самому. Амаль дзве трэці дзённіка Кацярыны ў аповесці перададзена словамі наратара-аўтара, а толькі адна трэцяя цытуецца паводле знойдзенага арыгіналу.

Прыём перадачы прыгод гераіні ў трэцяй асобе цалкам апраўданы, бо наратар-аўтар у гэтым месцы не прыналежыць да свету апавядаемай гісторыі, а аб героях гаворыць, выкарыстоўваючы іх імёны і асабовыя займеннікі¹⁸. Як, напрыклад, у наступным фрагменце: *Толькі цяпер яна ўбачыла – Аня не толькі не слухала – яна і не магла яе слухаць, бо аж так змянілася з твару. Стала студзела, брыдкай і як бы іншай. Кацярына сама сябе папракнула: як раней гэтага не заўважыла?! (329).*

Апавядальнік-аўтар незалежна ад формы выказвання – у першай ці трэцяй асобе – з’яўляецца генеральнай і апошняй інстанцыяй створанага ім самім свету. Яго існаванне ў творы канкрэтызуецца некалькімі спосабамі. Ён, між іншым, прымае на сябе роль каментатара і судзі прадстаўленых спраў, а таксама пасрэдніка паміж героямі і чытачом. У аповесці “Белая Дама” дыгрэсіі першага наратара маюць розны характар, найчасцей іранічны: *Цяпер больш – маміных дочак і сыноў, якіх і камарык не ўкусіў (207). Менавіта такі кволы газавы “агеньчык” студэнтка – вясковая дзяўчына, носьбіт народных легендаў ды вясковых комплексаў – прыняла за жаночую постаць (209).*

У творы “Белая Дама” А. Карпюка першы наратар займае розныя становішчы апавядальніка адносна героя – ад знешняга бачання вобраза да погляду разам з ім. Так, апісанне дарогі ў палон з’яўляецца прыкладам знешняй пазіцыі наратара: *Татары вялі іх адно некалькі тыдняў, хоць паланянкам і такі тэрмін здаўся вечнасцю. (...) Затым усіх паланянак перадалі турэцкім воям. (...) Неўзабаве апынуліся яны аж у Грэцыі. (...) Пераправілі ўсіх цераз Басфорскую цяжніну на судне і праз месяц прыгнали аж у Палесціну – тую самую, апісаную ў святой Бібліі (298).* Сцэна, калі Кацярына праз шчыліну плеченага шалаша прыглядаецца да арабаў, паказана вачыма гераіні: *На панадворку сядзела двое старых з белымі чалмамі на галовах. З-за кашары тырчэлі зады іхніх аслоў – аблезлыя і ў калючках. (...) Побач лазілі мурзатыя дзеці. Чорныя і бліскучыя валосікі на галовах дзяўчынак былі заплеценыя на многа тоненькіх косак (306).*

¹⁸ J. Culler, *Teoria literatury*, Warszawa 1998, s. 101.

Запісам другога апавядальніка ў аповесці А. Карпюка “Белая Дама” ўласціва першаасабовае выказванне. Згодна з вызначэннем Ф. Станзля, такі наратар сам перажыў падзеі, аб якіх расказвае і прыналежыць да свету герояў аповесці¹⁹. Кацярына якраз заўсёды знаходзіцца ў цэнтры падзей, апісаных у дзённіку, аб чым сведчаць першыя у ім словы: *Я, вялікая грэшніца, Кацярына Валковіч, пачала гэты сшытак у Гародні чацвёртага лютага 1659 года ад дня нараджэння Сына Божага ў кляштарнай келлі, з апісання свайго жыцця для адзінага сына, які матулю сваю, напэўна, знойдзе ў сутане, ці ў магіле, альбо ў кляшторным “осораі”* (255).

Магнатка Кацярына пачынае пісаць свае ўспаміны не адразу пасля вяртання з чужыны на Радзіму, але каля дзесяці гадоў пазней, апынуўшыся ў кляштары. Прадстаўлены ёю свет ва ўспамінах перажываецца нанова. Апавядальніца карыстаецца ў сваіх запісах вялікай колькасцю дыялогаў і ўнутраных маналогаў: *Простая ежа. Спакойны сон уначы. На душы спакой і слодыч ад радасці, што летапісанне, за якое так горача і натхненна ўзялася ды вяду каторы год – душакарысная, богаўгодная справа, што рабіць гэта ніхто мне не перашкаджае і перашкодзіць не зможа, бо тут я – сама сабе гаспадыня* (261).

У аповесці “Белая Дама” падкрэсліваецца, якую вялікую ролю ў жыцці другога наратара іграе духоўны бок. Кацярына з’яўляецца вельмі рэлігійнай асобай, кожную няўдачу ўмее сабе вытлумачыць па-хрысціянску. Выразным прыкладам таму бачыцца сітуацыя, калі Кацярына сілай была змушана да замужжа: *Нам, бабам, самім Усявышнім наканавана – падпарадкоўвацца ды цярпець. Мяне яшчэ мама гэтакі навучылі. Убіўшы нават ў косці, што такая ўжо нашая бабская доля і не нам яе адмяніць* (274–275). *У гэтым – як Бог дасць. (...) Такія людзі, сыноч, Бога баяцца, праўду адно гавораць, як Багалюб Златавусны, дабро толькі робяць і трымаюцца строга Дзесяці Запаветаў* (282).

Свае жыццёвыя погляды Кацярына часта любіць пацвердзіць мудрай прымаўкай: (...) *Саламон вучыў – дзіця лупцоўкай не выправіш, крывое дзерава бі ці не бі, а толку не будзе: лепш прыглядзіся да яго, ад чаго крывіць* (277). І ў гэтым аспекце заўважаецца падабенства да наратара-аўтара, які таксама важнейшыя падзеі ў творы адцяняе – пасловіцай або прымаўкай, часам нават народнай песняй. *Так*

¹⁹ F. Stanzel, *Typowe formy powieści*, [w:] *Antropologia twórczości słownej. Zagadnienia i wybór tekstów*, Warszawa 2012, s. 530.

ужо вядзецца, чым больш жывеш, тым больш ведаеш. А чым болей табе вядома, тым мацней цябе грызе ды ные сэрца. Таму і кажучь, – найлягчэй жывецца дурню (287). Нядарам кажучь, для чалавека най-даражэйшы той куток, дзе адрэзаны твой пупок (303).

А. Карпюк псіхалагічна выразна падкрэслівае, што дзённік Кацярыны Валковіч мае для яе аўтаркі тэрапеўтычную функцыю: *Божа, аж расплакалася, пішучы пра гэта, аж аддалася благасці слёз умілення* (277). *Ды што зробіш, камі адно ў марах і знаходжу ўцеху, камі не лічыць майго пісання* (289). Сама гераіня лічыць, што яе запісы не толькі ёй душакарысныя, яна не толькі робіць справаздачу са свайго жыцця сыну, з якім была разлучана ў яго чатырохгадовым узросце, але найперш гэтыя запісы будуць прыкладам, падказкай для Аляксандра як паступаць у жыцці:

Я ўбівала табе на кожным кроку ў галаву, каб любіў людзей, бо хто сагрэты любоўю к людзям, не астыне вечна (...). Табе цвярдзіла і цвярдзіла: стань добры для іх, будзь карысны, не насі за пазухай ні да кога зла і не палай да людзей чорнай зайздрасцю.

Вучыла яшчэ, каб не ленаваўся, бо калі ж гультаю, сам падумаі, справамі займацца ды прыдбаць што-небудзь? (277).

Цікава вырашаецца ў “Белай Даме” адна з праблем, звязаных з наратарам, а менавіта мэта нарацыі²⁰, адрасата твора. Апавядальнік Кацярына Валковіч у сваім дзённіку выразна звяртаецца да дакладна акрэсленай асобы, да – сына: *Уцяшэннем для яе была думка, што раскажа сыну калісьці пра ўсе перажыванні* (334). Гераіня хоча, каб сын аб лёсе сваёй маці даведаўся ад яе самой, каб не даваў веры плёткам аб ёй: *Абвіненне мяне ў вядзьмарстве – няслушнае, сынку. Хлусня такая на мяне навалілася ад цемры ды забабонаў, якія пануюць у нашым краі. Вядзьмарка, сыне, не я, а Бусліха з нашых Путрышак* (265). *Цяпер, сыноч, як на споведзі, буду перад Табой каяцца ды ўсё-ўсё на парадку выкладваць* (410).

Такім чынам, з пералічаных М. Ясіньскай мэт, з якімі наратар вядзе аповед, у дзённіку Кацярыны рэалізуюцца наступныя: (...) *dla pouczenia go (odbiorcy – A.S.) lub przekonania o czymś (cykl opowieści siedmiu mędrców), dla podzielenia się wiadomościami („Podróże Guliwera” i wszelkie utopie), dla przypomnienia czegoś, upamiętnienia, rozważenia lub wyjawienia prawdy, obrony własnej lub czyjejs, (...)*²¹.

²⁰ M. Jasińska, *Narrator w powieści, „Zagadnienia Rodzajów Literackich”* 1962, s. 278.

²¹ Тамсама, с. 278–279.

Пішацца Кацярыне не лёгка: *Ладна, цяпер крыху нагрэюся і – за работу, як учора, як кожны дзень – пішу, пішу, потым гляджу – не так. Перапісваю нанова. І калі трэба – па сем разоў (377)*. Заўважаецца тут зліццё акту апавядання з актамі тварэння, (...) *a w miejscu „pośrednictwa” występuje tu jawna kreacja rzeczywistości, w założeniach pochodnej od podmiotu wypowiedzi, który przyjmuje jakoby czynności podmiotu twórczego (autora)*²².

Якая мэта апаведу ў апавядальніка-аўтара? Сапраўды, ствараецца ўражанне, што А. Карпюк гаворыць у аповесці ад свайго імя. Ён піша аповесць “Белая Дама” напрыканцы жыцця, як своеасаблівае падвядзенне вынікаў. Магчыма, ён дапісвае ў творах нешта да свайго жыцця, напрыклад тое, што не ўдалося яму перажыць у маленстве і цяпер хоча даперажыць, распаўсюдзіць сваю гісторыю. Нявыключана, што А. Карпюк хоча напрыканцы фабулізаваць сваю біяграфію.

Выразна адчуваецца імкненне самога А. Карпюка ў “Белай Даме” як мага паўней выявіцца. Письменнік найперш хоча выпукліць дзяцінства, а затым гісторыю, таму ён звяртаецца ў аповесці да гэтых двух планаў. “Дапісьменніцкі” А. Карпюк цалкам паглыблены ў маладыя гады, у той свет, калі не быў пісьменнікам. Праз Кацярыну Валковіч пісьменнік выказвае свае адносіны да свету, да гісторыі. У літаратуры невыпадковыя спробы, калі аўтар ставіць самога сябе ў кантэкст гісторыі.

А. Карпюк адчувае сябе адным з верных сыноў сваёй зямлі, якому належыць беларуская гісторыя і ён шчыра заангажаваны гістарычнай мінуўшчынай. Высвятленне загадкі Белай Дамы стала падставай для пісьменніка, каб раскрыць свой творчы патэнцыял з новага пункту бачання.

STRESZCZENIE

PROBLEM NARRATORA W POWIEŚCI „BIAŁA DAMA” ALAKSIEJA KARPIUKA

Artykuł poświęcony jest analizie zagadnienia narratora w powieści „Biała Dama” Alaksieja Karpiuka, zawierającej elementy powieści detektywistycznej i historycznej. Wydarzenia związane z wyjaśnianiem tajemnicy tytułowej Białej Damy

²² S. Elie, *Strategia narracji z perspektywy postaci powieściowych*, [w:] S. Elie, *Światopogląd powieści*, Wrocław 1973, s. 9.

zostały przedstawione przez pierwszego narratora. Natomiast drugi narrator (Katarzyna Wałkowicz), osoba żyjąca w drugiej połowie XVII wieku, ukazuje historię swego losu pełnego wielu przygód i doświadczeń.

Słowa kluczowe: pamiętnik, wspomnienia, powieść historyczna, problem narracji, mitologia, niewola.

S U M M A R Y

THE PROBLEM OF NARRATOR IN ALEKSEY KARPIUK'S NOVEL "BIALA DAMA"

In the article the problem of narrator in Aleksey Karpiuk's novel "Biała Dama" is discussed. The novel involves detective and historical elements. The first narrator presents the events revealing the mystery of the heroine. The second narrator (Katarzyna Wałkowicz), who lived in the second part of the 17th century, describes her life which was full of adventures and experience.

Key words: diary, memories, historical novel, the problem of narration, mythology, captivity.